

ILLÉS BARBARA „BOBA”

illesbodibarbara@gmail.com

doktorandusz, szociológus, művészetpedagógus, képzőművész
(ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola)

A roma képzőművészet korunk modernitásának kontextusában

A jelenkor önreprezentációja

Roma art in the contemporary society

ABSTRACT

The objective of the current paper is defining of the notion of fine art of the Roma minority with an overview of its short history as for the largest population of ethnicity who more than six centuries living in Hungary. Apart from the definition of Roma Art, I am discussing the processes of change and the self-representation of the present, mainly from the aspect of the artist, the ethnic classification of Roma identity through self-confessions. I set up the Roma Art scene based on traditions, then the Modern Hungarian-Roma Fine Arts that emerged from it, and finally define the categories of Professional Fine Art in relation to each other and to their association with Hungarian Fine Art and European Gypsy Art and Universal Art. Apart from the interpretation of Roma Art, the study offers an opportunity for contemporary artists to get more accurate and detailed knowledge and to understand and evaluate their works more closely and sophisticated.

KEYWORDS

ethnic classification, Roma Fine Arts, Modern Hungarian-Roma Fine Art, professional artists, European Roma Art, Universal Art

DOI 10.14232/belv.2018.3.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Illés Barbara (2018): A roma képzőművészet korunk modernitásának kontextusában. A jelenkor önreprezentációja. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 92–104. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1. A ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET MEGHATÁROZÁSA

A roma képzőművészet meghatározásának lényeges alappillére, hogy azt a *roma származásukat* önként és nyíltan *vállaló alkotók* hozták létre. Napjainkban is „*cigányfestőnek*” nevezve magukat, alkotói munkásságukat a *roma képzőművészet kategóriájába sorolják*. Az alkotói mondanivaló a roma identitás tudatos megélésével és értékeinek életben tartásával szorosan összefüggő viszonylatban áll, úgynevezett „*cigánytéma*” köré rendeződve, változatos feldolgozásával és személyes átértelmezésével. Festészeti előadásmódjukra többnyire a hagyományos festészeti műfaj keretein belüli fejlődés a jellemző, egyidejű lokális telített színvilággal, magában való és komplementer kontrasztok alkalmazásával. Teszik mindezt azért, mert művészi hitvallásuk¹ alapján a roma kultúra és hagyomány értékeinek őrzői, megörökítői és ápolói. A „belülről közvetítők” így mesélnek el gyermekkorukat, az eltűnni és átalakulni látszó hagyományait és szokásait, vándorlástörténeteiket és eltűnt mesterségeiket a kezdeti idealizált, belülről áradó expresszívitás erejével, a romantikus jelleget megragadva. Ennek a kategóriának egyik leghatásosabb képviselője *Ráczné Kalányos Gyöngyi*, napjainkban is alkotó, kortárs cigányfestő, aki így vélekedik művészetéről: „*Azért küzdök évtizedek óta, hogy megmentsem a népem számára a hagyományos roma kultúrát, hogy megismerjék a gyökereiket, és ezáltal visszanyerjék az önbecsülésüket. Mert az önbecsülés a titka mindennek! Nehéz azt megőrizni különösen, ha az ember cigány. Bizony akadtak pillanatok az életemben, amikor kis hiján én is elvesztettem...*”²

Az írott történelem hiánya miatt is felértékelődik vizuális lenyomataik fontossága, hasonlóan módon az ikonográfia és Jézus történetét elmesélő freskók didaktikai irányú törekvéseihez a középkori egyháztörténetben. A cigányfestők úgy érzik, ha ezt a fajta küldetést nem töltenék be, akkor a roma kultúra és hagyomány a vizuális művészet értékeivel lenne kevesebb, mellyel saját roma identitásuk létjogosultságára, értékeire és tudatos megélésének fontosságára is reflektálnak.

A *Daróczi Ágnes* néprajzkutató által 1979-ben megszervezett Autodidakta Cigány Képzőművészek I. Országos Kiállítása³ a Pataki Művelődési Központ kiállítótermében, az addig egymás számára is ismeretlenül alkotó cigányfestők együttes megjelenésével létrejött a roma képzőművészeti mozgalom, amely a társadalmi emancipációt erősítette és szolgálta, vizuális alkotásai

¹ ILLÉS BARBARA „BOBA” (2018): *A roma képzőművészet főbb irányzatai kezdetektől napjainkig. Vajon van-e roma képzőművészet? Amennyiben van, akkor miért nincs? – empiriák és paradigmák szakértői interjúk diszkurzív megközelítése alapján*. MMA MMKI.

² Élettörténet: Ráczné Kalányos Gyöngyi, a roma kultúra egyik megmentője. noklapja.nlcafe.hu.

³ DARÓCZI – KARSAI 1979. katalógus alapján.

a művészeti értékeken keresztül adott hírt egy kisebbségi helyzetben élő nép létéről, érdekérvényesítéséről és alapvető emberi jogairól. A roma képzőművészeti mozgalom létrejötté egy olyan összetett társadalmi emancipációs folyamat részeként bontakozott ki, amelyhez több művészeti ág és politikai érdekérvényesítési mechanizmus is csatlakozott. *Kerékgyártó István* művészettörténész a roma művészek első csoportos, 1979-es tárlatát a magyar naiv művészek 1934-es „Magyar Őstehetségek” című első bemutatkozásával tartja összevethetőnek, hasonló aspirációkat vélt felfedezni a két művészeti csoportosulás között. A magyar paraszti népi művészet és a roma művészet metszéspontjait mutatja be tanulmányában,⁴ amely szerint a társadalmi helyzet és a szakmai szempontok szerinti párhuzam is tapasztalható a két művészi törekvés és kibontakozás között, még a kortársaik művészeti reflexiói tekintetében is. Társadalmi megítélésük és a művészeti szcéna viszonyulása is hasonlatos, egy sajtóságos jelenségként, „kivülállóként” tekintettek a hirtelen felbukkanó magyar paraszti festőkre és a roma festőkre is egyaránt.

A roma képzőművészet cigányfestői a *spontán expresszív* és *spontán naivitás* kifejezőeszközeivel erősítették a roma közösségek emancipációs törekvéseit. Egy évtizedig – az 1979-es első csoportos megjelenésüktől egészen a rendszerváltásig – töltötték be markánsan ezt a szerepet. Mindeközben *Balázs János* átütő expresszivitású vizionárius festészetével inspirálta a modern magyar-roma festők megjelenését, addig *Péli Tamás* egy hivatásos művészeti irányvonal mérföldköveit fektette le. *Balázs János* polihisztor jellege és karakterisztikus jegyei, autodidakta művészete és „remete” élete a Pécskő-dombi „cigányhegyen”, Salgótarjánban, szemben állt *Péli Tamás* közösségépítő, karizmatikus személyiségével, mégis felfedezhető egy fontos párhuzam életük és munkásságuk vonatkozásában. A két festőegyéniiség közös és egyik legmeghatározóbb ismérve a szakmai és emberi alázat, a fejlődés iránti vágy, a világ dolgai iránti érdeklődés, mely egyre jobban kiszélesítette témavilágukat is.

2. A ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET VÁLTOZÁSÁNAK FOLYAMATA, AZ IDENTITÁS FOGALMÁNAK ÁTÉRTELMEZÉSE

A rendszerváltást követő történelmi és társadalmi változások hatására átértelmeződött a magyar képzőművészet egésze is. A „tartalmában szocialista, formájában nemzeti”, szocialista realista, vagy röviden szocreál hatása véglegesen kiszabadult eklektikus felfogásából, majd historizmus jellegű történelmi festészetre váltott. A roma képzőművészetben is hasonló irányok fedezhetők fel. Az erőteljesen nemzetiségi jelleg, a roma identitást erősítő és kifejező hatás átértelmeződött, azért is, mert a külső kontroll megszűnt, az állami megrendelések elmaradtak, lecsökkent az érdeklődés az effajta cigány témájú képek iránt. A cigányfestők létszáma is csökkent és a mennyiség helyett a minőségi munkák kerültek előtérbe, és ez az „önmagában megálló” műalkotások sorát indította el.

⁴ KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN: A magyarországi roma képzőművészetről. Szélgjegyzetek a magyarországi roma képzőművészet megszületéséhez és történetéhez. In: BÓDI ZSUZSANNA (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok*, Budapest, 1994.

Az 1990-es évektől tehát a roma képzőművészet legfőbb feladata átértelmeződött, leválva az emancipációs folyamatokról és olykor a politikai érdekérvényesítést erősítő szerepekről. Vannak alkotók napjainkban is, akik a roma kultúra és hagyományok jellegzetességeiből merítik az ihletet, legfőbb forrásuk a roma identitásuk átélésének és megélésének vizuális lenyomatai. Azonban mindezt már másképp teszik, folytonosan megújulva, a naivitás elhagyásával, a spontán expresszív kifejezőmóddhoz közelítve, azonban továbbra is „roma képként” megnevezve alkotásaikat. *Junghaus Tímea* művészettörténész a következőt írja erről a folyamatról: „Azok az alkotások, amelyek »pusztán« a cigány alkotó szubjektív élményét elevenítik fel, s így a cigány kultúra dokumentumaiként interpretálhatóak, nagyon is kortárs problémakört: a cigány kisebbség társadalmi helyzetét vázolják fel, s csak a magyar kultúra és társadalom kontextusában nyerik el komplex jelentéstartalmukat. Az időhöz, a társadalomhoz és az alkotói szubjektumhoz kötött jellegzetességek miatt nem állja meg tehát a helyét az a személet, amely kizárólag a »naiv művészet« kategóriájába tárgyalja a roma alkotásokat.”⁵

Vannak azonban olyan alkotók is, akik a megszokott témavilágot kiszélesítve, ugyan auto-didakta módon, de az egyetemes művészet nagyjain nevelkedve, bátran nyúlnak már az emberiség egészét érintő, jelentős témákhoz. Gyakran visszatérő forrásuk a Biblia, alkotásaikban felhasználva a különböző művészettörténeti korszakok és stílusok kifejezőeszközeit, mint a szürrealizmus, a realizmus és hiperrealizmus, a szecesszió, az avantgárd vagy a groteszk összetett ábrázolásmódját. Ezek az alkotók leváltak a hagyományos roma képzőművészet kategóriájáról, bár áttételesen jelen van művészetükben a roma identitásuk, de témájukban és kifejezőeszközeikben túlléptek hagyományos kereteiken. Többnyire ők „a festőművészek” vagy „roma származású festőművészek”, akik bár hangsúlyozzák magyar és roma kettős identitásukat, de szerintük ez nem meghatározója alkotásaiknak. A művészetük minőségének értéke nem tér el a többségi alkotók által létrehozott művek minőségétől, amely a közös csoportos tárlatokon is nyilvánvaló válik.

Az identitásuktól való bizonyos távolságtartásuk ellenére, közülük többen is reflektálnak társadalmi helyzetükre, az őket ért megkülönböztetésre. Ebben az irányvonalban jelennek meg a politizáló művészek is, akik a festészet eszközeivel nyilvánítják ki politikai véleményüket. *Junghaus Tímea* szerinti a leglátványosabban *Oláh Mara* munkásságában figyelhető meg ez a fajta „politizáló” festészet, aki vállalja a kisebbség–többség viszonyában megjelenő feszültségek bemutatását, gyakran látványos performance akciókkal megjelenítve provokatív alkotói üzenetét.

Különös jelenség a „nőművészek” intenzív megjelenése a kortárs művészetekben is. A többszörös kisebbségi létüket bemutató festészet a ki nem mondható szavaikat formálja színes képekké. Mindezen folyamatok inspirálták a *modern magyar-roma képzőművészet* létrejöttét, melynek egyik képviselője, *Bari Janó* így foglalja össze: „Tényleg gondolkodtam rajta nagyon sokszor, hogy van-e roma stílus! És van, nem azért, mert roma ember festi, hanem tényleg vannak olyan vonalak, amelyet csak egy roma tud beletenni. Akkora hite van egy romának, lehet, azért, mert nem vitte el az iskola a kezét. A naiv szót nem szeretem, helyette inkább eredetit használnék, ösztönfestő a roma ember, amihez nem kell iskola, hanem rengeteg önismeret magadról. Olvasni azt kell, az vitt előre. A könyvek voltak az én mestereim.”

⁵ JUNGHHAUS 2006.

3. MODERN MAGYAR-ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET

Kettős identitásukat, a magyar állampolgárságukat és roma hovatartozásukat egyaránt vállalva alkotnak a modernitás, innovatív technikák és fejlődés iránti vágy igényével az úgynevezett „*modern festők*”. Számukra megtiszteltetés és munkájuk elismerésének egyik ismérve, ha „*a festőművész*” jelzővel illetik őket, illetve a „*roma/cigány származású festőművész*” megnevezést tekintik pontosabb kifejezésnek a cigányfestő helyett. Az alkotási vágyuk kiteljesedését autodidakta módon önképzéssel az egyetemes művészetek kiemelkedő festőóriásainak hatására, munkásságuk tudatos tanulmányozásának útján fejlesztik, mely különböző technikák vegyítését, akár stílusbeli előadásmódok változatosságát is jelenti. Előadásmódjuk nemcsak a modern festészeti műfaj izmusain és stílusain belül mozognak, hanem más műfajok közötti kötetlen átjárással szabadon fejezik ki önmagukat pl. költészet, szobrászat, fotó, videó, multimédiás eszközök, ének-zene és táncművészet, installációk és performance előadások révén. Sokoldalú alkotói vágyukat a művészet ereje szabadítja fel, mely mind az etnikai korlátokon való átlépést és a többségi művészekkel való aktív kapcsolattartást és csoportos kiállításokat is jelenti. Színviláguk kifinomult tónusfokozatokra épített harmonikus szín összhangzattanra épül. Nagy hatást gyakorol munkájukra *Balázs János* futurisztikus-vizionárius és szürrealisztikus festészete, ugyanakkor *Péli Tamás* programszerű, a reneszánsz világát idéző balladisztikus képi világa is.⁶

4. A HIVATÁSOS KÉPZŐMŰVÉSZET

Mindezen előzmények és hatások összességéként alakult ki napjainkra az úgynevezett „*hivatásos képzőművészek*” irányzata. Művészdiplomával, illetve rajz-vizuális kultúra tanári és más társterületeken szerzett állami diplomával rendelkező alkotók köre, akikre jellemző a tematikus gondolkodás, a programszerűség az alkotásban. Ők azok, akik az ösztönösség és intuitív megoldásokkal harmóniába ágyazottan illesztették alkotásaikba a tudatos alkotói mechanizmusokat. Festményeikben kiegyensúlyozott kompozícióval, harmonikus tematikában találkozott a zsigeri ösztönösség, a festői gesztus a tudatosan felépített konstrukciókkal, az intellektussal. Ők azok, akik az ábrázolás „hivatalos” lépcsőfokait végig járva, az egyetemes művészetet ismerve és annak részeként megjelenve, a hivatásos festőművészek. Megfigyelésekkel, vázlatok készítésével, pontos gondolatok megfogalmazásával jutnak el a mű megvalósításáig, amelyet mindvégig egy jól konstruált, előre kigondolt, tudatos tematikára építenek, változatos témákkal és súlyos üzenetekkel. Az irányzat egyik fiatal képviselője *Oláh Norbert*, a Magyar Képzőművészeti Egyetemen 2012–2016-ban, festő szakon végzett hivatásos festőművész, a következő módon vélekedik művészi felfogásáról: „*Mindig meg volt az az akarat bennem, hogy legyen valamilyen festői programom... Mindig meg volt bennem a vágy, hogy festőművész legyek. Egy praktizáló művész és ahhoz meg mindig az volt az érzésem, hogy ehhez a praxishoz kell egy program... Nem hiszek én ebben az ösztönös festészet dologban, tudom, hogy munkálkodnak az ösztönök,*

⁶ Péli Tamás az első hivatásos roma származású festőművész, művész diplomáját a Holland Királyi Képzőművészeti Akadémia murális festészet szakon szerezte 1970–1973 között. Tanulmányával és közösségépítő karizmatikus személyiségével megteremtett egy aktív roma művészeti közösséget, mely hatással volt a későbbiekben kibontakozó hivatásos festészeti irány létrejöttére.

nem azt akarom mondani, hogy ilyen nincsen. Hanem én azt gondolom, hogy a festészet egy intellektuális folyamat. Szóval nem tartom művészetnek azt, amikor egy majmot vagy elefántot megtanítanak festeni. Viszont van a művészetben az, hogy az ösztönt hívják elő egy belső primitívizmust vagy valamilyen pszichés állapotot, rengeteg ilyen irányzat van, de oda is egy intellektuális úton jut el. Tehát én nem hiszem el azoknak a festőknek azt, amikor azt mondják, ők nem akarnak gondolkodni. Hogy? Lekaparod a felső agyrétegedet? Már az egy intellektuális folyamat, hogy odáig eljuss, hogy ösztönösséget hívj elő.”

Azonban erre a felfogásra ellenpélda is van, mikor *Kállai András*, az MKE szobrász szakán végzett művész így nyilatkozik *„...prekonceptió nélküliek a munkáim, mindegyik spontán az alkotás közben formálódik. Nagyon érdekel engem, mert közben figyelem magamat, de főleg a végén figyelem, hogy mi született belőle, mint egy ilyen ima. Az ember nem gondolkodik előtte, hogy mit fog mondani, hanem csak úgy áramlik a szó Isten felé. Ilyen áramlást szeretek a képzőművészetben is”.*

Balogh Tibor szintén a Magyar Képzőművészeti Egyetem grafika szakán végzett hivatásos grafikusművész és festő is a tudatossággal összhangban tartott ösztönösséggel tervezi meg alkotásait, olyan erőterekre bontott konstruktív kompozíciókban gondolkodik, amelyekben harmóniába rendezetten az érzelmei is helyet és szerepet kapnak. A származás kérdését – annak ellenére, hogy olykor az adott téma és kontextus alapján érintik roma identitásuk mélységeit – nem tartják releváns szempontnak művészetükhöz való viszonyulásban vagy annak értékítéletében, pusztán kizárólag a művészi minőség az, amely meghatározó szempont lehet.

Jelenkorunk társadalmi folyamataira, mikro és makro közösségüket ért hatásokra, érzékenyen figyelve és arra nyitottan reflektálva ragadnak ecsetet és a mindennapok kognitív disszonanciáját feloldva adnak hangot véleményükről, mint többek között az „Elhallgatott Holokauszt” című kiállítás alkalmával a Múcsarnok épületében.

Magyarországon először 2004-ben jelenhettek meg hivatalosan is roma származású művészek a kortárs művészeti szcénában. A magas művészet képviselőiként, akik egyetemes szintű műalkotások létrehozói, teszik mindezt úgy, hogy vannak, akik a „festőművész” megnevezés túldimenzionált pátozását is kerülik. *„Egyszerűen festő vagyok. Sőt jobban szeretem, ha félreértik és szobafestőnek hisznek, mintha valaki az előbb említett patetikus jelzőkkel ruházna fel.”*

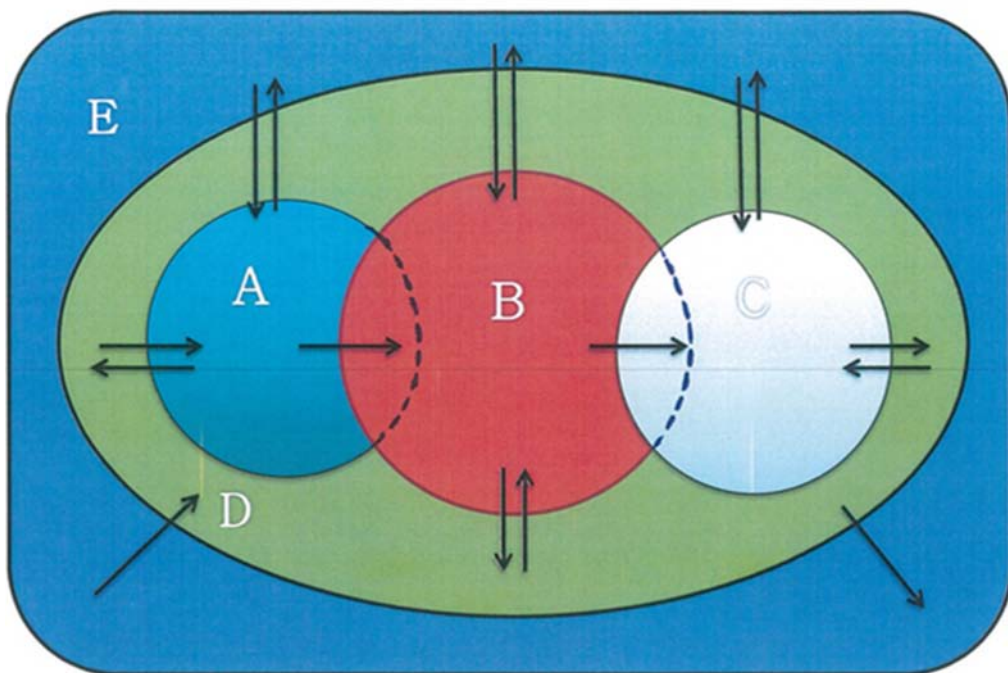
5. HALMAZOK ÉS LÁTÓSZÖGEK, PERSPEKTÍVÁK ÉS DIMENZIÓK

A fenti halmazábra alapján az előzőekben már tárgyalt roma képzőművészet (továbbiakban „A”) majd abból továbbfejlődve és kialakulva a modern magyar-roma képzőművészet (továbbiakban „B”) halmazainak metszetében helyezkedik el *Balázs János* költő és festőművész, akinek munkássága megalapozza, illetve motiváló és inspiráló hatással van mindkét halmaz létrejöttére. A „B” halmaz terjedelmét tekintve a legnagyobb, ide sorolható a roma származású festőművészek többségének munkássága. Az abból kialakuló hivatásos képzőművészet (továbbiakban „C”) az utóbbi évtized népszerű irányzatává vált, napjainkban is egyre több festőművészi vagy grafikus- és szobrászművész diplomával rendelkező fiatal, továbbá művésztanári diplomával rendelkező

⁷ Idézet Oláh Norbert hivatásos festőművész interjújából.

alkotóművész jelenik meg, akiknél kizárólag a művészi színvonal a legfőbb érték és szempont az alkotásban. A „B” és „C” halmazok metszetében *Péli Tamás* helyezhető el, mint a magyar epikus-realisztikus és a reneszánsz-balladisztikus stílus képviselője, aki mitikus-szimbolikus-figurális festészetével mindkét halmazra meghatározó befolyással bír. Ugyanakkor tapasztalhatunk az egyetemes művészet színterében olyan hirtelenül feltűnő karakteres festőegyéniségek berobbanását is, akikre bár nincs nagy hatással a két festőóriás munkássága és így a roma képzőművészeti mozgalom fejlődési folyamathalmazába biztonsággal sem helyezhető. Azonban minden esetben megállapítható, hogy az elődök művészi eredményei és átütő személyiségük előtt tisztelegnek, a roma képzőművészeti mozgalom létrejöttét elismeréssel illetik.

A roma képzőművészet helye és alakulásának folyamatai az egyetemes művészet egészében

- A — Roma képzőművészet
- B — Modern magyar-roma képzőművészet
- C — Hivatásos képzőművészet
- D — Magyar képzőművészet
- E — Egyetemes képzőművészet

A roma képzőművészet fejlődési folyamatának halmazábrája a magyar művészetben (továbbiakban „D”) helyezkedik el, hiszen *Junghaus Tímea* megállapítja a kezdeti „naiv” roma képzőművészet a többségi társadalom viszonylatában való értelmezhetőségét és azzal összefüggő kontextusát, illetve *Kerékgyártó István* művészettörténész a magyar népi művészethez hasonlatosnak véli a roma képzőművészet kibontakozását és művészi jellegzetességeit. *Kerékgyártó István* az alábbiakban így vélekedik az „A” halmazon belül megjelenő naiv művészet és a „C” halmaz szimbolikus összehasonlítása vonatkozásában. „...a naiv művészet úgy aránylik a hivatásos művészethez, mint a vadvirág a tenyésztett rózsához vagy orchideához. Am téved az, aki úgy véli, hogy az orchideát a hóvirággal vagy a vadvirággal kell összehasonlítani. A naiv művészetként ismert művészeti jelenségek oly módon fejezik ki az emberi léte, ahogy azt a hivatásos művészet nem képes. A nagy művészet pedig oly sokrétűen és bonyolultan képes megragadni a léte, hogy azt a naiv művészet nem tudja. Szembeállításuk egyiknek a másik kárára történő elmarasztalása mesterkélt, káros és értelmetlen.”⁸

Tehát az „A” és „C” halmazt összehasonlítani nem érdemes, hanem a középük ékelődött „B” halmazzal együtt értelmezve, egyfajta folyamatosságot, történetiséget és átmenetet képezve, erősítik és gazdagítják a művészi önkifejezés számtalan módját. „A történetiségnek ugyan feltétele a cigány képzőművészet önfejlődésének, az elődök és utódok egymáshoz kapcsolódásának létrejötte, valamint az egymáshoz tartozás tudata, a közös akciók megvalósítása. Ez az önfejlődési folyamat legerőteljesebben a magyarországi hivatásos cigány képzőművészetben valósult meg... A cigány képzőművészet a szemünk előtt született meg és formálódik napjainkban is. A magyarországi roma képzőművészet a cigány képzőművészet egészében kiemelkedő helyet foglal el.”⁹

Az „A” halmazból továbbfejlődött „B” és „C” halmazok egyre tudatosabb és kölcsönösebb kapcsolódási pontokkal bírnak a „D” halmazzal, amellett, hogy különös ismérve mindháromnak, hogy közvetlen kapcsolódási képessége is van az egyetemes művészetekhez (továbbiakban „E”). Az eddigi külhoni kiállítások létrejötte alapján megállapítható, hogy a nemzetközi művészeti szcena nagy érdeklődést, nyitottságot és befogadást, illetve tájékozottságot mutat a roma képzőművészet irányába. Minderre úgy képes az „A”, „B” és „C” halmaz, hogy a „D” kapcsolódása kimarad, a magyar művészeti szcena olykor nem is tud a hazai roma képzőművészek külföldi szerepléseiről és népszerűségéről. Az „E” halmazhoz való közvetlen kapcsolódási képességének ereje abban rejlik, hogy a halmazok felett átívelő európai roma képzőművészet közvetlenebb kölcsönhatással bír a nemzetközi művészetben, egyfajta szimbiózist alkot az egyetemes művészettel, amelyben markáns és meghatározó szerepet játszanak a magyarországi roma származású képzőművészek jelenléte és munkássága.

Az európai országhatárok felett átívelő – halmazok felett álló – európai roma közösségek képzőművészetének összefogására, támogatására és népszerűsítésére jött létre 2017. júniusában, Berlinben, az Európai Roma Művészeti és Kulturális Intézet. A European Roma Institute for Arts and Culture (ERIAC) létrejötte a német szövetségi kormány, az Európa Tanács és a Nyílt Társadalmi Intézet összefogásával valósulhatott meg. Ez az új kezdeményezés a legnagyobb lélekszámú európai kisebbség, a roma nemzetiség 12 milliós csoportjának művészeti és kulturális

⁸ DARÓCZI – KALLA – KERÉKGYÁRTÓ 2000.; *Szemlélet és kifejezőmódok a magyarországi roma képzőművészetben*. Magyar Művelődési Intézet, 2000. 10.

⁹ KERÉKGYÁRTÓ 2000. 66.

értékeinek „láthatóságát” tűzte ki célul. Az intézet vezetésével *Junghaus Timeát*¹⁰ bízták meg 2 éves időtartamra, aki hangsúlyozta, hogy célja egy nemzetközi hálózat kialakítása az európai országokban működő roma művészeti és kulturális rendezvények, összművészeti kezdeményezések összefogásával, négy területre fókuszálva, a roma nemzetiség művészi és tudományos jellegű önkifejezésének a központjává válva. A kiemelt négy terület közül az első a romákról alkotott akadémiai diskurzus kialakítása, formálása és ösztönzése, tudományos kutatóintézet megszervezése; doktori végzettséggel rendelkező roma értelmiségiek bevonása tudományos kutatásokba. A második terület a roma holokausztra fókuszálva erősíteni és ápolni a roma nemzetiség történelmi emlékezetét. A harmadik a roma művészeti és kulturális élet megjelenítése és ösztönzése a nyílt művészeti szcéna szinterein. A tervezett negyedik terület pedig a már meglévő és működő, intézményesült, illetve civil szervezetek hatékonyságnak növelése, együttműködésük elősegítése és „láthatóságuk” felfedése nemzetközi szintereken.

Mindezek alapján egy napjainkban aktívan szerveződő és formálódó roma művészeti és kulturális mozgalomnak lehetünk szemtanúi, amely alakítja és formálja mind a hazai és mind az európai művészeti életet. Érdemes a roma művészek alkotásaira és megjelenési formáira figyelni, mert az európai művészeti szcéna szerves részévé válhatnak, ha nem is most rögtön, de idővel biztosan. Az ehhez vezető út napjainkban izgalmas és rendkívül markáns irányvonalat alkot Európában, amely jótékony hatással van a magyarországi művészet nemzetközi viszonyaira és a roma kortárs képzőművészet méltó hazai értékelésére.

6. A ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET ÖNREPREZENTÁCIÓJA NAPJAINK TÖBBSÉGI-KISEBBSÉGI KONTEXTUSÁBAN

A roma identitásukat vállaló festőművészek nézeteinek megismerése olyan belső művészi világkép feltárását eredményezte, amely alkotásaik tárgyilagosabb, közelebbi és pontosabb megismerésre ad lehetőséget, így azok értelmezhetősége, elhelyezése is könnyebb a magyar művészetben. Azonban bármilyen attraktív és innovatív, magasan kvalifikált festőművészeti irányvonalat is próbálunk felfedezni, a roma identitáshoz való külső többségi viszonyulás olykor felülírja és átértelmezi azt, külső megfigyelőként újradefiniálja szerepüket a művészetben. *„A cigányokkal szembeni attitűdök az iskolában, a munkahelyen vagy akár a közigazgatásban is, bár valamivel konszolidáltabb és körmönfontabb formában, de érvényesülnek. Ezzel párhuzamosan fontos utalni arra is, hogy azokkal szemben is minősítő és etnikai kijelölő szándék érvényesül, akik önmagukat nem cigányként akarják definiálni. Az etnikai választás – nevezessék az akár kulturális integrációnak vagy közösségi identitásnak, netán asszimilációnak – a cigánynak nevezett emberek számára nem teremti meg a társadalmi integráció valódi lehetőségét.”*¹¹

Jelenleg a többségi társadalom nem tud különbségeket tenni roma származású alkotók munkássága esetében az alkotói irányvonalak között, így reális értelmezésére és befogadására

¹⁰ Junghaus Tímea nevéhez számos művészeti kiállítás és tudományos értekezés mellett az 52. Velencei Biennále Roma Pavilonja is fűződik, amelyet 2007-ben *Elveszett paradicsom* címmel Velencében rendeztek meg.

¹¹ SZUHAY 1999. 23.

sem tud valós kísérletet tenni. Ismereteik a kezdeti hagyományokon alapuló autentikus értelemben vett cigány/roma képzőművészet jellegzetességeire terjed ki és a roma származás kiemelésére koncentrálnak. Amint a művész származása nyilvánvalóvá válik, felülírja az alkotások valódi minőségét és üzenetét, és attól a pillanattól kezdve cigány festőnek nevezve az alkotót, a roma képzőművészet kategóriájába sorolja, alkotásairól pedig megállapítják, hogy „cigányos”.

Hivatásos művészdiplomával rendelkező művészek esetében is jellemző a cigány képzőművészetbe sorolás, a cigányfestő megnevezés, amely egyúttal egy alacsonyabb minőség jelképe is. Annak ellenére, hogy sok esetben nívós állami egyetemeken szereztek diplomát. *Péli Tamás* a „Stációk” című filmben így nyilatkozott roma identitásával kapcsolatban: „Ahhoz, hogy én cigány festő legyek, el kellene ismernem, hogy vannak cigány kőművesek is, ez egy súlyos és nehéz probléma. Én nagyon szeretnék – és ezt most megint megmondom – magyar festő lenni, ennek is el fog jönni az ideje, mert ezt érzem, hogy előbb vagy utóbb a magyar identitásunkkal is nagy problémák és gondok lesznek. Ahhoz hogy én a kollégáimtól véglegesen megkapjam a beutazási engedélyt, ahhoz el kell még 1–2 évnek telnie azt hiszem... Erről hírt adok, én készülök a viláagiállításra egy nagyon jelentős művel megjelenni és ez a kép nem a Péli Tamás cigányfestő képe lesz, hanem Péli Tamás európai lelkű, európai gondolkodású, magyar hazájáért és a kisebb népéért aggódó alkotó képíró alkotása kell hogy legyen. Ha ezt sikerül megfestenem, én nagyon bízom abban, hogy a mellettem dolgozó velem együtt alkotó kortárs művészek el fogják hinni mindazt, ami elhangzott.”¹²

Péli gondolatai utópisztikusak voltak, életében nem kapta meg a vágyott elismerést. Halálát követően azonban életművének művészi minősége az egyetemes művészeti értékek közé emelte munkásságát. Hasonló folyamat zajlott le a másik festőóriás életműveinek vonatkozásában is, hiszen *Balázs János* életében „a cigányfestő” önidentifikációjával alkotott, majd halálát követően vált az egyetemes művészet, az európai cigány képzőművészet expresszív-vizionárius festőegyéniségévé.

Az első generáció festőművészeinek munkássága, magas művészi minősége ellenére sem válhatott a magyar művészet egyenértékű részévé, az akkori többségi művészeti szcéna zártsága és az addig ismeretlen roma nemzetiségű alkotók munkáinak értelmezési problematikája miatt. A napjainkban alkotó festőművészek is nehezen tudnak a roma identitás pejoratív értelmezése, ezáltal alkotásaik alacsonyabb minősítése alól kitérni. A *Kállai-fivérek* által létrejött *Sostar/Why?* művészcsoporthoz akcióművészeti alkotásai is feszegetik ezt a kérdést, azzal, hogy galériakeretek között, szimbolikusan áruba bocsájtották roma származásukat, amelyet szerződéses formában a *Romakép Műhely* nem roma tagjai meg is vásároltak. Az etnikai hovatartozás megvásárlásának performance előadása egy formális jelzése annak, hogy az egyetemes művészet minőségében nem az etnikai hovatartozás a döntő, nem a kisebbségek megítélésének szűk aspektusából kiindulva lehet értelmezni és befogadni a műalkotásokat.

Azonban reménységre adhatnak okot a festőművészek munkái és alkotásai, amelyekkel felül-emelkednek a körülményeken és a kívülről rájuk kényszerített szűk kategóriákon, és továbbra is értéket teremtve alkotnak egyszerűen az alkotás örömeért és szeretetéért. Ahogy a tudományos kutatásban alkalmazott módszerek is ellentmondásosak és az abból nyert adatok eltérőek,

¹² <https://www.youtube.com/watch?v=ARQNnrIbupQ>.

hasonlóképpen gyakran a művészetben sem találkozik a hiteles belső önkép és a külső megítélés alkotásaik művészi színvonala és értékközvetítése vonatkozásában. A képzőművészetben jelentkező belső és külső kép ambivalenciája, a kisebbségi-többségi kontextus ellentmondása egy olyan kognitív disszonanciát hordoz, melynek egyre szorítóbb feszültsége arra készíti és ösztönzi a művészeket, hogy hatalmas szuggesztív erővel törjék át a számukra állított szűk korlátokat és oldják fel, egyenlítsék ki a lekicsinylő, negatív hatásokat. A nagy művészegyéniségek valódi ereje és szerepe abban rejlik, hogy az erőviszonyokat kiegyenlítsék, alkotói munkásságával megszelídítse a társadalomba ágyazódott, évszázadok óta megnyilvánuló nyílt és burkolt diszkriminációit. Ezek a művészek a magyarországi roma képzőművészet fejlődési folyamatának halmazábráján leginkább a metszeteknél, illetve a kisebbségi-többségi halmazok peremén folytatják munkásságukat. Azonban a zsenialitás egyik ismérve, hogy a művész életműve a halmazok fölé emelkedve az egyetemes művészet, és az európai roma képzőművészet szerves részévé válik, ahogyan a két festőóriás esetében is tapasztalhattuk.

A roma származású képzőművészek erőteljes aktivitása és egyre magasabb kvalitásai révén remény lehet arra, hogy a jövőben a magyar művészeti szcena és közönség ismeretei is kiszélesedjenek, és érzékenyebben reagálnak alkotásaikra. Amíg a származás kérdése a hazai viszonylatban hátrányt jelenthet, közvetlenül az európai roma képzőművészet viszonyrendszerébe átlépve, és így az egyetemes nemzetközi művészetre is közvetlen hatást gyakorolva, előnyé válhat, és megszülethet akár még az alkotók életében a régóta vágyott elismerés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALÁZS JÁNOS (1973): *Füstölgések. Versek.* Budapest, szerzői kiadás

BÁNSZKY PÁL (1977): *Balázs János (1905–1977) naiv festő kiállítása.* (Magyar Naiv Művészek Múzeumának kiadványai 4.) Kecskemét

BÁNSZKY PÁL (1984): *A naiv művészet Magyarországon.* Budapest, Képzőművészeti Kiadó

BÁNSZKY PÁL (1997): *A képzőművészet vadvirágai. The Wild Flowers of Fine Arts.* Kecskemét, Szerzői kiadás. ill. (Balázs János, Horváth Vince, Oláh Jolán, Oláh Mara, Orsós Teréz, Szomora Kálmán, Tyukodi László élete, munkássága)

CSERTI CSAPÓ TIBOR (2015): *Roma Gyűjtemények Magyarországon.* Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológiai Tanszék

DARÓCZI ÁGNES – KARSAI ZSIGMOND (szerk.) (1979): *Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítása.* Katalógus. Budapest

DARÓCZI ÁGNES – KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (szerk.) (1989): *Autodidakta Cigány Képzőművészek II. Országos Kiállítása.* Katalógus. Budapest

DARÓCZI ÁGNES – KALLA ÉVA – KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (szerk.) (2000): *Roma képzőművészek III. Országos Kiállítása*. Katalógus. Budapest

F. MIHÁLY IDA (1997): Utószó. In BALÁZS JÁNOS: *Ecsettel és írónnal*. Budapest, Corvina. 51–62.

HAZAN, FERNAND (1974): *A modern festészet lexikona*. Budapest, Corvina Könyvkiadó

HORVÁTH M. JUDIT – STALTER GYÖRGY (1998): *Más Világ – Other World*. Budapest, Szerzők kiadása. Fotóalbum magyar és angol nyelvű bevezetővel

HORVÁTH JUDIT (2013): A kortárs roma művészet bemutatkozási színterei Budapesten. A Kugler Art Szalon és a Gallery. *Társadalmi Együttélés* 4. sz.

JUNGHAUS TÍMEA (2006): Kapunyitás – A roma kortárs művészet Magyarországon. In BORDÁCS ANDREA (szerk.): *Közös tér*. Az etnikai kisebbség és kulturális identitás kérdése a Kárpát-medence művészetében. Kiáll. Kat. Budapest, Ernst Múzeum

KÁLI-HORVÁTH KÁLMÁN (2015): *Free-presszionisták, Kezdet*. Budapest, Free-presszionista és Roma Műhely Egyesület

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (1994): A magyarországi cigány képzőművészet In BÓDI ZSUZSANNA (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (2000): Cigány képzőművészet. In KEMÉNY ISTVÁN (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publica Kiadó. Változó Világ 31. kötet

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN – B. MÜLLER MAGDA (szerk.) (2005): *Péli Tamás*. Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (2005): *Péli Tamás (1948–1994)*. Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN (2013): *Szentandrásy István*. Budapest, L'Harmattan Kiadó

KOROKNAY GYULA (1979): *Horváth Vince népművészet mestere kiállítása*. Nyíregyháza. (Józsa András Múzeum képzőművészeti kiállításainak katalógusai 34.)

MEDGYESI GABRIELLA – GARANCSI GYÖRGYI (2011): *Színekben oldott életek. Cigány festők a mai Magyarországon*. Protea Kulturális Egyesület Kiadó

MOLDOVÁN DOMOKOS (1987): *Magyar naiv művészek nyomában*. Dokumentumok. Budapest, Gondolat Kiadó. ill. (Balázs János munkássága)

Művészettörténeti ABC. Budapest, Akadémia Kiadó, 1992.

NÉMETH LAJOS (1968): *Modern magyar művészet*. Budapest, Corvina Kiadó

PATAKI GÁBOR (2007): Mennyből a lúzer...: szubjektív velencei jegyzetek. *Új Művészet folyóirat* 18. évf. 8. sz. 13–15.

PONGRÁCZ ÉVA – VÁRNAGY ELEMÉR (1996): *Roma gyermekek képzőművészeti képességfejlesztése*. Zsámbék, Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola Romológia Tanszék. (A Hét Szabad Művészet Könyvtára)

SZUHAY PÉTER (1996): *Ki beszél? Cigány/roma reprezentáció a képző- és fotóművészetben.* http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/ethnicitas_kulonbsegeteremto_tarsadalom/pages/024_ki_beszeli.htm

SZUHAY PÉTER (szerk.) (1998): *Cigány-kép – Roma-kép. Gypsy-Image – Roma-Image.* A Néprajzi Múzeum „Romák Közép- és Kelet-Európában” című nemzetközi kiállításának képeskönyve. Budapest, Néprajzi Múzeum

SZUHAY PÉTER (1999): *A magyarországi cigányág kultúrája: etnikus kultúra vagy szegénység kultúra?* Budapest, Panoráma Kiadó

ZÁDOR ANNA – GENTHON ISTVÁN (szerk.) (1965–1968): *Művészeti lexikon.* 4 kötet. Budapest, Akadémia Kiadó

ZSIGÓ JENŐ (főszerk.) – FRIS E. KATA (szerk.) (2009): *Cigány festészet Magyarországon 1969–2009.* A Cigány Ház Közgyűjteményéből. Budapest, Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház – Romano Kher